

XIX. ve XX. Yüzyıl Hollanda Şarkiyatçılığının Gizemli Leiden Şövalyesi Christiaan Snouck Hurgronje ve "İhtida"nın Araçsallığı Üzerine Notlar

Öz: Christiaan Snouck Hurgronje on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında Hollanda Sömürge Bakanlığı hesabına çalışmış bir şarkiyatçıdır. Hollanda'nın özellikle Doğu Hint Adaları'ndaki sömürgecilik faaliyetlerinin stratejik olarak planlanmasında aktif görevler almıştır. Bu görevlerinde başarılı olabilmek için ihtida ettiğini iddia ederek Mekke'ye gitmiştir. Hurgronje'nin kişisel bağlantılarının merkezinde de Vehhabiler yer almıştır. Hurgronje; Vehhabilerle birlikte Osmanlı hilafetinin etki sahasını özellikle Doğu Hint Adaları'nda daraltmaya yönelik gizli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid karşıtlığı ile örtüşmektedir. Nöldeke ve Goldziher gibi diğer şarkiyatçılarla mektuplaşmaları ise ihtida iddiasının siyasi çalışmalarında bir araç olarak tasarlandığını bugün artık inkâr edilemez bir biçimde ortaya koymaktadır. Çalışmada biyografik metot ve literatür inceleme tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Christiaan Snouck Hurgronje, Oryantalizm, Hollanda Şarkiyatçılığı, Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat, Osmanlı Hilafeti.

The Mysterious Leiden Knight Christiaan Snouck Hurgronje of at the XIX and XX century Dutch Orientalism and Notes on The Instrumentality of "İhtida"

Abstract: IChristiaan Snouck Hurgronje is an orientalist who worked for the Dutch Colonial Office in the late nineteenth and early twentieth centuries. He took active roles in the strategic planning of Dutch colonial activities, especially in the East Indies. In order to be successful in these duties, he went to Mecca and took on the guise of conversion. The Wahhabis were at the center of Hurgronje's personal connections. Their joint and clandestine work with the Wahhabis, on the other hand, coincides with the efforts of the Ottoman caliphate to narrow its sphere of influence especially in the East Indies, and the opposition to Abdulhamid II. His correspondence with other orientalists such as Nöldeke and Goldziher has now undeniably revealed the thesis that he used his conversion as a tool. Biografic method and Literature review technique were used in this study.

Keywords: Christiaan Snouck Hurgronje, Orientalism, Dutch Orientalism, Ahl al-Sunnah wal Jamaat, the Ottoman Caliphate.

Hüseyin Hilmi
ALADAĞ

* Dr. Öğr. Üyesi. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadiriye Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-Posta: hhilmialadag42@gmail.com ORCID ID: <https://www.orcid.org/0000-0001-5317-5777>

Giriş

Oryantalizmin en genel tanımlamalarından biri de batıların doğuyu tanıyıp çözümlenerek yeniden çıkarlarına uygun şekilde tarif etme ve dönüştürme çabası üzerinedir. Bu çalışmaların tarihi seyri içinde en üretken merkezlerinin başında kuşkusuz *Leiden* gelmektedir. *Leiden Üniversitesi* ise Hollanda oryantalizm çalışmalarının merkezi olma ayrıcalığını neredeyse beş yüz senedir devam ettirmektedir. Şarkiyat el yazmaları kısmında on binlerce orijinal esere ev sahipliği yapan *Leiden Kütüphanesi* yüzyıllardır süregelen bu oryantalist çalışmaların odağında yer almıştır. Bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkan eserler ekseriyetle meşhur *Brill Yayınevi* tarafından yayımlanmıştır. *Leiden*; Şarkiyatçılık çalışmalarının geleneğe dönüştüğü bir merkez şehirdir. *Hollanda Oryantalizmi* ve *Hollandalı Oryantalistler* üzerine ülkemiz literatüründe yayımlanmış bilimsel çalışma ya da projeler sınırlı sayıdadır. Batı oryantalizminin meşhur ve üretken temsilcilerini yetiştirmiş Hollanda Şarkiyatçılığının güçlü bir biçimde yorumlanabilmesi için; bu alanda uzmanlaşarak eserler veren oryantalistlerin hayatı ve eserleri derinlemesine biyografik bir metotla incelenmelidir.

1. Christiaan Snouck Hurgronje ve Doğu Hint Adaları

On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Hollandalılar ekonomik ve politik sömürü bölgelerini Doğu Hint Adaları boyunca hızla genişletti ve tekelleşme hevesiyle çay, afyon ve baharat gibi kazançlı ürünler elde edebildiler. Hollandalılar, günümüzde Endonezya olarak adlandırılan bölgeye vardıktan sonra, yerel İslami ulema tarafından harekete geçirilen yerel Müslüman yöneticilerin direnişiyle karşılaştı. Hollandalılar zaten sömürge topraklarında cihat isyanlarıyla karşı karşıyaydı. 1821'den itibaren Hollandalılar Padri Savaşı'nı Batı Sumatra'daki Müslümanlara karşı yürüttü. 1825'te Prens Diponegoro, Cava'daki "kâfir sömürgecilere" karşı ayaklandı.¹

Öte yandan, özellikle on dokuzuncu yüzyılda, hem ülkelerinde hem de Hindistan'da birçok Hollandalı, Endonezyalıların çoğunluğunu hızla Hıristiyanlaştırarak İslam'ın etkisini ortadan kaldırmak için büyük umutlara sahipti. Bu umutlar kısmen Hıristiyanlığın İslam'a üstün olduğuna dair oldukça yaygın Batı'ya ait gayri İslamî düşünceye ve kısmen de Endonezya Müslümanlarının kırsal doğasına

1 Montgomery McFate, "Useful Knowledge: Snouck Hurgronje and Islamic Insurgency in Aceh", *ORBIS*, 63/3, (2019): 419.

bağlanmıştı. Bu peşin hüküm diğer Müslüman topraklarına nispetle Endonezya'da Hıristiyanlığa geçişin yukarıda sayılan sebeplerle kolaylaşacağı şeklindeki yanlış varsayımda sabitlenmişti. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Hollanda sömürge hükümeti Endonezya Müslümanlarına, özellikle de Endonezya'da kışkırtma ve isyanı yaymaktan sorumlu tutulan Mekke hacılarına kısıtlamalar getirmeye çalıştı. Ancak bu kısıtlayıcı müdahaleler sonuç vermedi. Cava'da İslam bayrağı altındaki büyük çaplı isyan Cava Savaşı'ndan sonra sona ermiş olsa da, yerel Müslümanların liderliğindeki köylü saldırıları daha da arttı. Hollandalılar Sumatra'da, fanatik Açelilere karşı zorlu bir savaşa karıştılar. İslamî konularda yeni bir rota çizmek böylece Endonezya'daki Hollanda yönetiminin geleceği için zorunlu hale geldi.²

On dokuzuncu yüzyılda, Hint Adaları'nda (Hollanda Doğu Hint Adaları) koloni sahası genişletildikçe, Hollandalıların İslami meselelerle karşılaşmaları yoğunlaştı. Hollanda Sömürge Yönetimi Hint Adaları'nda yayılımını artırmak istedikçe bu durum; karayolu, demiryolu, telgraf ve buharlı gemi gibi askeri teknoloji ve iletişim tesislerinin yanı sıra *İslam ve Müslümanlarla ilgili konuların gündeme gelmesine* yol açtı. Hollandalılar için, sömürge idareleri aracılığıyla Hint Adaları'ndaki kontrolü genişletme çabalarında karşılarına çıkan bu zorlu meseleler "ihtisas" gerektiren hususlardı. Bu açıdan Christiaan Snouck Hurgronje'nin (1857–1936) üstlendiği rol büyük önem taşımaktadır.³ Entelektüel kapasitesini Hollanda'nın sömürge gücünü artırmaya adanmış ve dolayısıyla Hollanda'nın İslam politikalarının arkasındaki entelektüel bir beyni olan, önde gelen bir Hollandalı teolog oldu. Snouck Hurgronje, dini "kendince" bilmenin ve "kendince" yorumlayıp anlamının yanı sıra, Hollandalı yetkililere İslam'ı ve Müslümanları kolonileştirme yolları hakkında bilgi sağladı ve bu da Kolonyalist Hollanda'nın Hintlilerin sosyo-politik yaşamlarına nüfuz etmelerini temin etti. Hurgronje kariyer hayatının çoğunu *het Kantoor voor Inlandsce en Arabische Zaken* adlı ofise hizmetle geçirdi.⁴

Hollandalı oryantalist Christiaan Snouck Hurgronje (1857–1936) diğer çağdaşı müsteşrikler arasında özel bir konuma sahip olmuştur. Aktif yaşamı boyunca dö-

2 Harry J. Benda, "Christiaan Snouck Hurgronje and the Foundations of Dutch Islamic Policy in Indonesia", *The Journal of Modern History*, 30/4 (1958): 339.

3 C.Snouck Hurgronje ile alakalı mücmel ve ansiklopedik malumat için bkz. İsmail Hakkı Göksöy, "Snouck-Hurgronje, Cristiaan", *DA*, 37, (2009): 340-341., Hurgronje ve onun İslam Hukuku'na dair görüşlerini de inceleyen bir diğer çalışma için bkz. Hasan Hacak "Christiaan Snouck Hurgronje ve İslam Hukuku ile İlgili Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4, (2004): 45–61. Ayrıca Bkz. C. U. Ariens Kappers, "C. Snouck Hurgronje", *Man*, 36, (1936): 138–139.

4 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam Reading The Intellectual Journey Of Snouck Hurgronje", *Al-Jāmi'ah: Journal of Islamic Studies*, 52/1, (2014): 26.

nemindeki Müslümanların sosyal, ekonomik ve politik hayatlarının sadece teorik kısmına odaklanmayı seçmemiş dışarıdan bir gözlemci olmamıştır. Bilhassa Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılâbının hızla dönüştürdüğü “Sömürgeci Yeni Dünya Düzeni” içinde Müslüman toplumlarının pratik meselelerine gereken bilgi ve kültürel donanımı elde ederek aynı zamanda zahiren Müslüman kisvesine bürünüp Müslümanların içine onlardan biri, bir “samimi mühtedi âlim” imiş gibi girmiştir. Değişim ve dönüşümleri periferiden değil de bizatihi halkanın içinden müşahede etmiştir. O sadece bir “müşahit” olmamış Hollanda Kolonyalist faaliyetlerinin muvaffakiyeti hesabına çokları kendi gizli ajandasına mütenasip olarak “müdahil” de olmuştur.⁵ Snouck Hurgronje zaten Arapça konuşabildiği ve Mekke hakkında malumat sahibi olduğu için Hollanda sömürge politikasının kritik sorularını yanıtlamak için sömürgeler bakanlığı tarafından çok uygun görülmüştü. Eski bir papazın oğlu olan Snouck Hurgronje, 1874’te Leiden’de teoloji okumuştur. Ancak yüksek lisansını tamamladıktan sonra çalışma alanını Arapça konusunda uzmanlaşmak için Sami dillerine çevirdi. Doktora tezi olan “Het Mekkaansche Feest” adlı çalışmasında, İslam öncesi Mekke’ye yapılan hac ziyaretlerinin dini önemden daha ziyade ticari olduğunu iddia etmiş ve “İslam tarihindeki önemli olayları kutsal karakterlerinden sıyrarak, onları strateji ve güç politikasına indirgemıştır. O çalışmalarında “aklı” “vahyin” ve “naklin” önüne koymuştu. Snouck Hurgronje, hayatının geri kalanında da bu bakış açısını sürdürdü. Snouck Hurgronje doktorasını tamamladıktan sonra, 1881’de Leiden’deki Hollanda Doğu Hint Adaları İndoloji programında din hukuku, gelenek ve görenekler alanında bir lektörlük⁶ görevini kabul etti. Derin mavi gözleri ve sivri keçisakalıyla, Snouck Hurgronje’dan “tüm öğrencileri çekiniyorlardı”. Öğrencilerinin ifadesiyle: “çoğu zaman aşırı derecede sert, neredeyse zalim görünürdü fakat onun benzersiz nitelikleri, yorulmak bilmez entelektüel enerjisi dikkat çekiciydi”. Bir tarihçinin yazdığı gibi, “Snouck Hurgronje, sömürge hükümetinin İslami politikasını etkilemekten fazlasını yaptı: aslında gerçek anlamda bu sömürge politikasını meydana getirdi ve halefleriyle

5 Pieter Sjoerd van Koningsveld, “Conversion of European Intellectuals to Islam: The Case of Christiaan Snouck Hurgronje alias Abd al-Ghaffâr”, *Muslims in Interwar Europe A Transcultural Historical Perspective*, Editor(s): Bekim Agai, Umar Ryad and Mehdi Sajid, Brill, (2016): 90.

6 Lektör ya da diğer adıyla “Okutman” günümüzde üniversitelerde özlük hakları ve görev tanımları ayrıca belirlenmiş ve zorunlu bazı dersleri vermek üzere istihdam edilen öğretim elemanlarıdır. Dönemsel olarak ise en genel anlamda bilhassa ihtisas gerektiren özel alanlarda ders okutan uzmanlardır. Eski dillerde yazılmış metinleri çözümlemek gibi görevlere getirilen filologlar ve teologlara da özellikle oryantalizm üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmış üniversitelerde “lektörlük” vazifesi tevdi edilmiştir. Hurgronje’nin Leiden Üniversitesi’ndeki “lektörlüğe” davet edilmesinin “Sâmi Dilleri” sahasındaki uzmanlığı ile de irtibatlı olabileceği bu bakımdan hatra gelmektedir.

birlikte uyguladı." Bu "başarıya" rağmen (-veya belki de bundan dolayı-), birçok bilim adamı Snouck Hurgronje'yi baskıcı sömürgeci etnografyanın utanç verici bir örneği ve bir «İslam düşmanı» olarak tanımladı. Endonezya'nın önde gelen bir Müslüman âlimi onu "Hollandalı emperyalistlerin müftüsü" olarak nitelendirdi. Snouck Hurgronje'nin tam bir biyografisi dünyada şimdiki kadar yazılmadı. Bu şarkiyatçının biyografisini yeterli bir ilmî dirayetle yazma işinin gerçekten zor olduğu vurgulanmıştır. Buradaki zorluk, Snouck Hurgronje'nin neredeyse on beş lisanı yazabilmesi konuşabilmesi ve bunları sıklıkla eşzamanlı olarak kullanmasıdır; bu, herhangi bir araştırmacının takatini aşacak bir durumdur.⁷

Leiden'in genç müsteşrik bilgini Snouck Hurgronje'nin 1880 senesinde Leiden Üniversitesi'nde "Haj Het Mekkaansch Feest" (Hac ve Mekke üzerine doktora tezi) ile mezun olduğunu bilen Cidde'deki Hollanda Konsolosu Kruijt; 7 Mayıs 1884 tarihinde Hurgronje'yi bir tavsiye mektubuyla danışman olarak aday gösterdi. Dahası Kruijt, 23 Mayıs 1884 tarihli bir mektupta Snouck Hurgronje'nin Malay dil eğitiminden sorumlu olacağını da beyan etti. Bu, Snouck Hurgronje'nin "hacıları" inceleme kapasitesinden ilk başta kuşku duyan Koloniler Bakanı J.P. Sprenger van Eyck'e bir yanıtı. Hac ibadetinin Hint Müslümanları üzerindeki etkilerine dair kapsamlı veriler yetersiz iken, Hollanda Koloniler Bakanlığı; İslam Halifesi II. Abdülhamid'in Hint Adaları'nda yoğunlaştırdığı Pan-İslamizm hareketinin etkisiyle mücadelede sömürge çalışanlarının yetersiz kalacağından endişeliydi. Cidde'deki Hollanda Konsolosu Kruijt'in Cidde'den aktardığı bilgiler "güvenilir görünmüyordu" - J.P. Sprenger van Eyck sonunda Kruijt'in önerdiği şeyi kabul etti. Böylece Snouck Hurgronje resmen atandı. Hint hacıları hakkında bilgi edinmek için Hollanda hükümeti tarafından sağlanan 1500 Florin para ile 1884'te Mekke'ye gitti. Neredeyse bir yıl İslam'ın bu kutsal şehrinde kaldı.⁸

2. Christiaan Snouck Hurgronje ve "İhtidası"

Snouck Hurgronje'nin 1884-1885 seneleri arasında Mekke'de ihtida edişi⁹ ve buna uygun İslam'ın "sünnet olmak" da dâhil icap eden tüm muamelâtını yerine getirişi başlangıçta kendisi tarafından yalnızca bu kabul ve konaklama için gerekli olan geçici bir dönüşüm çerçevesinde tasarlanmıştı. Öyle oldu ki, haya-

7 McFate, "Useful Knowledge," 418.

8 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam," 30.

9 Harem-i Şerif'i bir şekilde görebilmiş gayr-i Müslimler ile ilgili bir çalışma için bkz. Nurettin Gemici, "XVI-IX. Yüzyıllarda Haremeyn'in Gayrimüslim Misafirleri", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 6, (2019): 33-45.

tının daha sonraki dönemlerinde başarı ile üzerinde taşıdığı “samimi mühtedi âlim” görüntüsüyle kendisine yeni kapılar açmıştır. Hollanda Sömürge Bakanlığı tarafından tevdi edilen “gizli” görevler sebebiyle özellikle 1889’da Hollanda Doğu Hint Adaları’na “danışman” olarak gittiğinde bu “samimi mühtedi âlim” kimliğini kullanmıştır. Bu rolü sürdürmesinde en büyük yardımları Doğu Hint Adaları yerlilerinden Hollanda Hesabına “devşirilmiş”-“satın alınmış” bir takım yerli aristokrat ve elitlerden görmüştür. Bilhassa Mekke’de bulunduğu dönemlerde Vehhabîlerle kurduğu iletişim ağını da kullanmıştır. Doğu Hint Adaları’nda bulunduğu dönemde Müslüman kadınları ile evlenmiş ve çocukları ile “İslamî bir aile” bile kurmuştur. Hurgronje’nin 1936’daki ölümüne kadar devam eden ikili bir yaşam sürdürdüğü anlaşılmıştır.¹⁰

Eski Hocası semitik diller ve Arapça uzmanı Alman oryantalist Theodor Nöldeke’ye, Müslümanların arasında barınmayacağı için düzenli olarak Kâbe’yi ziyaret ettiğini söylemiştir. *“Dışarıdan bir Müslüman gibi davranmayan bir kimse içlerine giremez çünkü Hıristiyanların veya başka bir kâfirin burada özgürce yaşayabileceği günler çok eskilere aittir”*¹¹ demiştir. 27 Şubat 1915’te Snouck Hurgronje’nin Nöldeke’ye yazdığı mektupta başka bir olay vesilesiyle “geçici ihtidasından” daha dolaylı bir şekilde şu şekilde bahsetmiştir: *“Muhammed hukuku teorisini ve doktrinini inceleyerek ve kendimi Muhammed’in tavır ve adetlerinin uygulanmasına bütünüyle uyum sağlamak için hazırladım, Cava’nın meşhur bir sözünde olduğu gibi, ajan olarak görülmeden sürekli gözlemlemek için “tam ışıktaki saklanabildim”*. Ancak Snouck Hurgronje’nin İslami inancının samimiyetinin bilimsel olarak yargılanamayacağını, ancak kendisi ile yaratıcısı arasında bir mesele olarak kalması gerektiğini savunan Jan Just Witkam tarafından farklı bir görüş ortaya atılmıştır.¹² Witkam tarafından öne sürülen bu görüş, Snouck’un kendi Avrupa iletişim ağına yönelik kendi sayısız ve kristal netliğinde açıklamaları ve yaşamı boyunca yayınlarının birçok sayfasında şeffaf olan tutarlı agnostik inançlarıyla çalışmaktadır.¹³ Esasen Hurgronje din müessesesi içinde her zaman modernist çabayı övmüş ve Orta Doğu’da bile dinî reform olasılığı konusunda ümidi olduğunu beyan etmişti.¹⁴

10 Koningsveld, “Conversion of European Intellectuals to Islam,” 90.

11 Dipnotlarda ve kaynakçada yer verilen ilgili yabancı literatürden alınan bu alıntı ve bundan sonrakilerin Türkçe’ye tercümesi tarafımızdan yapılmıştır.

12 Bkz. Jan Just Witkam, “Catalogue of an exhibition on the sesquicentenary of his birth”, (Edit. Arnoud Vrolijk, Hans van de Velde), *Christiaan Snouck Hurgronjet atour d’horizon of his life and work*, Leiden, (2007): 11–31.

13 Koningsveld, “Conversion of European Intellectuals to Islam,” 92.

14 Kees van Dijk, “The Elitist Premises of Snouck Hurgronje’s Association Fantasy”, *Studia Islamika*, 17/ 3, (2010): 436.

Snouck Hurgronje *The Achehnese* adlı kitabında şöyle yazmıştır: "*Zaman geçtikçe, İslam öğretisinin gerçekte yalnızca dogma ve ritüellerden ibaret ve Peygamber'in ashabının günlük yaşantılarından oluştuğunu fark ettim fakat modern çağda idarî, adli ve diğer tüm meseleleri ihata edemediğini gördüm*"¹⁵

Müslümanlar açısından Snouck'un İslam'ı seçmesi, en azından bazı çevreler tarafından başından beri samimi olarak kabul edildi. Snouck, Mekke'den kovulduktan sonra, güvensizliğin bir takım problemlere sebep olabileceği korkusuyla Cezayirli Vehhabi âlimi Aziz b. Haddad isimli bir tanıdığının desteğini aldı. Haddad: - "İslam'a dönüşünüzü kamuya açıkladınız ve hatta Mekke din âlimleri olarak buna tanıklık ettik" şeklinde açıklamalar yaptıysa da Snouck'un ihtidası bazı çevrelerde tartışmalı hale geldi. Mısırlı Muhammet Reşit Rıza Kahire'de bir gazetede Snouck Hurgronje ile alakalı olarak; "*bir İslam düşmanı ve İslam'a dönmüş gibi davranan ve kendisine "Abdülgaffar" diyen bir ikiyüzlü; bir süre Ezher'de de kaldı ve Müslümanlar hakkında casusluk yapmak için ikamet ettiği Mekke'ye gitti.*" diye yazmıştır. Snouck Hurgronje'nin El-Ezher'de okuduğuna dair bölüm tarihsel olarak yanlıştır. Reşit Rıza'nın Snouck'u bir süre el-Ezher'de okuyan şarkiyatçı Ignaz Goldziher ile karıştırmış olabileceği de iddia edilmiştir. Bu konu henüz net değildir. 1924'teki ölümüne kadar Mekke'de yaşayan Vehhabi âlimi Seyyid Abdullah bin Muhammed bin Salih el Zavavi Snouck'un samimi ihtidasını sürekli bir şekilde doğrulayan ve savunan son derece etkili bir kişiydi. Snouck'un ilk olarak Cidde'de 1884 senesinde Mekke şehrine girmeden önce tanıştığı bu Vehhabi âlimi Kutsal Şehir'de Snouck Hurgronje'nin hocalığını yapmış ders halkalarına kabulünü sağlamış derslerini yakından takip etmiştir. El Zavavi onun Mekke'ye kabulünde kilit rol oynamış ve hayatı boyunca onunla yakın iletişim halinde kalmıştır. Bahsi geçen Vehhabi âlimi Zavavi;1908'de II. Abdülhamid'in hallinin hemen akabinde bir İngiliz projesi ile İttihat Terakki tarafından atanan Şerif Hüseyin döneminde yükselmeye başlamış biriydi. Zavavi en yüksek dinî rütbeler verilerek etkili mevkilere atanmıştır. Zavavi'nin Snouck'a yazdığı Arapça mektupların geniş koleksiyonu, onların sürekli temaslarının anlamlı bir tanığı olarak Leiden'de saklanmıştır. Zavavi'nin bu mektupları Arapça yazılmıştır. Bu mektuplar Snouck Hurgronje'nin 1894–1917 dönemini kapsayan Güneydoğu Asya'daki seyahatleri sırasında uğradığı farklı yerlere gönderilmiştir: Singapur, Pontianak, Sukabumi, Yokohama, Kalküta, vb. Mektuplarda hitap olarak Snouck Hurgronje için "Hacı Abdülgaffar" ismi kullanılmış ve öncesinde çeşitli nezaket ve takdir ifadeleri ile mektuplar süslenmiştir. 1908 tarihinde II. Abdülhamid'in tahttan indirilip sür-

15 C. Snouck Hurgronje, *The Achehnese*, (Leiden: Brill, 1906), 338.

güne gönderilmesinin ardından Hurgronje'nin hocası Vehhabî âlimi Zavavî'ye Meclis-i Şura Reisliği, Meclis-i Şüyuh Reisliği vazifeleri de verilmiştir. Zavavî 1924 senesinde bir kargaşa esnasında vurularak öldürülmüştür.¹⁶

Hollanda Dışişleri Bakanlığı ve Koloniler Bakanlığı tarafından finanse edilen Snouck Hurgronje, 1885'te Cava aristokratlarından Raden Ebubekir ve Djajadiningrat ile birlikte deve ile Mekke'ye gider. Kutsal Şehri ziyaret eden ilk Batılı olmasa da (Sir Richard Burton oraya 1851'de seyahat etmişti), Snouck Hurgronje görünüşe göre bunu yapmak için ihtida ettiğini söyleyen ilk Avrupalıydı. Bazı âlimler onun din değiştirmesinin samimi olup olmadığını tartışırken, Snouck Hurgronje İslam hukukuna göre sünnet edilmiş ve ihtidasına Türk askerleri tarafından şahit olunmuştur. Mekke'ye vardığında Snouck Hurgronje, sünnet edildiğine dair kanıtlar sunar ve ardından Allah'ın evini selamlamak ve inananların birliğini göstermek için saat yönünün tersine Kâbe'yi yedi kez tavaf eder. Snouck Hurgronje, burada Abdülgaffar ("bağışlayanın hizmetkârı") adını aldı. Hurgronje burada kendini Müslüman bir öğrenci olarak tanıtır ve Mekke ulemasının en yüksek temsilcisi olan Şeyh Ahmed Zayni Dahlan'ın (1817–1886) müritlerinin arasına katılır. Snouck Hurgronje, Mekke'de fotoğraf çeken ilk Avrupalı olur ve aynı zamanda Kuran ayetinin bilinen ilk ses kayıtlarını yapar. Hayatında bu dönemden "hayatımdaki büyük olay, bir ortaçağ rüyasının başlangıcı" olarak bahsetmiştir.¹⁷

3. Christiaan Snouck Hurgronje ve Muhtelif Kişilerle Kurduğu Bağlantıları

Snouck Hurgronje'a daha evvel temas ettiğimiz Mekke deneyimi İslam toplumunun kendine mahsus yaşamını ve "ulum-i İslamiyye" hakkında kapsamlı bilgi edinebilmesini sağladı. Bunun ötesinde, ona, J.P. Sprenger van Eyck'in beklediği gibi, Mekke'de, Cavalı Hint Müslümanları ile doğrudan temasa geçme ve kişisel iletişim kurma fırsatı da verdi.¹⁸ Snouck Hurgronje Cavalı Raden Ebubekir'den aldığı dokümanter malzemelerle Cava'nın sosyo-entelektüel ve dini hayatı üzerine çalıştı. Bu tecrübeleri ve saha notları ile Mekke'de ikamet eden Cavalıların yaşamlarını kapsamlı bir şekilde anlatan "*Mekka*" kitabını 1931 senesinde yazdı.

16 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam", 93–95.

17 McFate, "Useful Knowledge", 422.

18 Hurgronje'nin iletişim ağının bir parçası olan kolonyal elitler ile ilgili önemli bir diğer çalışma için bkz. Caroline Drieënhuizen, "Objects, Nostalgia and the Dutch Colonial Elite in Times of Transition, ca. 1900-1970", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 170/4, Colonial Re-Collections: Memories, Objects, and Performances, Brill, (2014): 504–529.

Bununla Snouck Hurgronje, esas olarak Hollandalı sömürgecilere Hint hacıları ve nihayetinde İslam üzerine yeni bir bakış açısı sağladı. Snouck Hurgronje, yani nam-ı diğer "Hacı Abdülgaffar", Raden Ebubekir'i sadece Malayca öğretmeni değil, aynı zamanda Cava ile doğrudan temas kurmasını kolaylaştıran kilit bir kişi olarak kullandı.¹⁹

Tamamen farklı yapıya sahip başka bir kilit kişi, Snouck'un kişisel asistanı olan, Cava'nın Djajadiningrat soylu ailesine mensup Raden Ebubekir adında biriydi. Raden Ebubekir Arabistan'da beş yıl eğitim almıştı. Snouck'un kişisel "araştırma asistanı" olmadan önce yukarıda bahsi geçen Vehhabî âlimi Zavavî'nin tedrisinden geçmişti. Snouck; "*Mekka*" adlı kitabının belkemiğini oluşturacak olan bilgilerin pek çoğuna Raden Ebubekir vasıtasıyla ulaşmıştır. Mekke'de ikamet eden ya da Hac ibadeti için gelmiş olan Müslümanların tavırları ve gelenekleri hakkında bilhassa Mekke'deki Cavalı Müslümanlar hakkında sürekli bilgi toplamış ve Snouck Hurgronje için bu notlarını derlemiştir. Raden Ebubekir'in²⁰ bu saha çalışma notları halen Leiden'da bulunmaktadır. Raden Ebubekir'i Cidde Hollanda Konsolosluğu'na tercüman sıfatıyla memur olarak yerleştiren ve Mekke'de bulunan Cavalı Müslümanlar hakkında gerekli olan bilgileri toplama vazifesini verdiren zaten Snouck Hurgronje olmuştur. Raden Ebubekir'i bu kadar istihdam edilebilir kılan şey, Batı Cava'daki Hollanda yönetimiyle olan aile bağlantıları, Mekke'deki büyük Cavalı topluluğuyla bağlantıları ve bunlarla başa çıkmak için gerekli olan Arapça, Malayca, Sunda dili ve Cava Dili gibi birçok dilde akıcı konuşabilme yeteneğidir. O andan itibaren Arabistan'daki Hollanda konsolosluğunda önde gelen "yerli el" olarak görev yapmıştır. Hollanda konsolosluğu ile Hollanda Sömürgesindeki Hint Adaları'ndan gelen hacılar için ve aynı zamanda Arabistan'daki Osmanlı yöneticileri ile Şeriflik yerel makamları arasında tercümanlık vazifesini de görmüştür. Raden Ebubekir, Hurgronje'ye yazdığı mektuplarında "Majesteleri, çağının eşsiz insanı, büyük âlim Abdülgaffar" ve 1905'teki başka bir mektubunda ise "Majesteleri, en örnek model, en yüksek desteğim Profesör Abdülgaffar" gibi yüceltici ifadeler kullanmıştır.²¹

Koningsveld gibi bazı çağdaş akademisyenler/araştırmacılar, onun Hollanda hükümeti adına araştırma yapmak için Mekke'ye yaptığı yolculuğu, özellikle de

19 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam," 31.

20 Raden Ebubekir ve Hurgronje arasındaki yazışmalar hakkında geniş malumat için bkz. Michael F. Laffan, "Writing From The Colonial Margin: The Letters Of Aboe Bakar Djajadiningrat To Christiaan Snouck Hurgronje", *Indonesia and the Malay World*, 31/91, (2003): 356–380.

21 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam," 96.

sahte bir isimle seyahat ettiği ve Arap gibi giyindiği için “casusluk” olarak görüyorlar. Jan Just Witkam gibi bazı antropologlar ise onun araştırmasını, incelenen kültüre tam bir sosyal entegrasyon gerektiren “katılımcı gözlem” in erken bir örneği olarak değerlendiriyorlar.

Kendi sözleriyle:

“...Yıllardan beri, resmi konumu göz önüne alındığında, bir Devlet Memurunun durumundan daha samimi bir şekilde, konumlarına bakılmaksızın Yerlilerle günlük ilişki kuruyorum. Böylesi bir samimiyet elde etmek için, kişinin kendini yerli toplum içinde özümsemesi ve yerli dünyayı bizimkinden ayıran engelleri olabildiğince ortadan kaldırabilecek araçlara sahip olması gerekir. Dil, gelenekler, düşünce tarzı ve ırk farkı gibi...”²²

Snouck Hurgronje'nin Arabistan seyahati 1888 ve 1889'da meydana getirdiği iki ciltlik “Mekka” adını verdiği saha çalışma raporu ile sonuçlandı. Bu kitaplarla ve konuşmalarla, derslerle ve diğer yayınlarla Snouck Hurgronje, Hollanda hükümetini Doğu Hint Adaları'ndaki İslam'a karşı politikalarını değiştirmeye ikna etti. Yaygın görüşün aksine İslam'da hiyerarşik bir yapının olmadığını savundu. Ona göre; halifenin dogmayı dikte edecek dini gücü yoktu, Halife tüm Müslümanların “var olmayan birliğinin güçsüz bir simgesiydi”. Hurgronje Pan-İslamizm hakkında, “belirsiz bir ideoloji olarak ne kadar tehlikeli olursa olsun, bu nedenle hilafetle özdeşleştirilebilen bir siyasi pratik ve gerçeklik değildir” demişti.²³

Snouck Hurgronje bahsi geçen “Mekka” adlı kitabının son sayfalarında Mekke ile tesis etmeye çalıştığı iletişim ağının hayati fonksiyonu hakkında şunları yazmıştır:

“Çok daha önemli etki, Hac ibadetinin dünyanın herhangi bir beldesinden gelen Müslümanlar üzerindeki “birlik” duygusu ve bunun dolaylı sonuçlarıdır, belki de geçmişte ve şimdiye kadar hacı göndermemiş bölgelerde bundan pişmanlık duyulabilir.”²⁴

Snouck Hurgronje'nin Mekke'deki ikametini, Fransız ve Alman basınında kendisinin ne Müslüman ne de âlim olduğu, daha çok; eski eser tüccarı olduğu yönündeki haberlerden sonra aniden sonlandırıldı. Fransızlar onu Tayma'nın taşı olarak bilinen bir *stel* çalmak için komploya karışmakla suçladı. Araştırmasını yarıda kes-

22 McFate, “Useful Knowledge,” 423.

23 McFate, “Useful Knowledge,” 424.

24 Hurgronje, *Mekka*, (Leiden: Brill, 1931), 290.

mek ve Mekke'den ayrılmak zorunda kalan Snouck Hurgronje, 1887'de Leiden Üniversitesi'nde fakülte görevini kabul etti.²⁵

Snouck Hurgronje'nin Mekke'de gerçekleştirdiği misyon ne Hint hacılarını tanımasıyla ne de siyasi fanatizm potansiyellerini tespit etmekle bitmedi. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Snouck Hurgronje, Hac ortamındaki "kutsal ve birleştirici atmosferin" Pan-İslamizm yani "halife" hesabına isyankâr bir ruha dönüşmemesini sağlamak için Hint Adaları'nda bazı adımların atılması gerektiğini raporlamalarında vurguladı.²⁶

Onun; artık açıklıkla belirtebiliriz ki ilk ve en kapsamlı iletişim ağı, Hollanda sömürge yönetiminin uzun bir görevlileri listesine ek olarak, birçok oryantalist ve diğer akademisyenler de dâhil olmak üzere Avrupalı bağlantılarıydı. İkinci iletişim ağı, önde gelen din bilginleri ve çoğunluğu Arabistan ve Hollanda Doğu Hint Adaları'ndan gelen yönetici sınıfın üyeleri de dâhil olmak üzere Vehhabî ilişkilerinden oluşuyordu.

Snouck'un Müslüman iletişim ağının tarihsel temeli kesinlikle 1884 ve 1885 yıllarında Mekke'ye yaptığı yolculuk esnasında İslam'a "geçici olarak dönmesi" yani mühtedi olduğunu söylediği dönemde atıldı. Buraya kadar ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere; Hurgronje'nin Avrupa iletişim ağındaki tüm unsurların bildikleri gibi Snouck Hurgronje, ihtidasını temelde Mekke'ye erişim sağlamak ve Müslüman bir toplumda kabul edilmek için bir "araç" olarak kullanmıştı.

Snouck'un kişisel arşivi artık Leiden Üniversite Kütüphanesi'nde geçtiğimiz birkaç seneden bu yana dijitalleştirilmiş biçimde de erişilebilir hale geldi. Onun kapsamlı çalışmaları; bağlantılı olduğu kişilerin belirlenmesi ve bu projede yer almış kilit isimlerin keşfi için önemlidir. Atandığı birçok resmi görevlerden bazıları şunlardır: *Hollanda Doğu Hint Adaları'nda Hollanda Sömürge Bakanlığı İslam ve Yerli İşleri Danışmanı* ve daha sonra Hollanda'da Leiden Üniversitesi *Arap ve İslam Araştırmaları Profesörü*, Brill'de yayınlanan *Encyclopaedia of Islam*'ın editörlüğü; Leiden Üniversitesi Kütüphanesi "Interpres Legati Warneriani" başlıklı *Doğu El Yazmaları Koleksiyonu Sorumlusu*, ayrıca *Dutch Oriental Society Başkanı* olmuştur. Tüm bu resmi görevlerde Snouck pek çok kişi ve kurum ile resmi ya da gayri resmi bağlantı kurmuştur.²⁷

25 McFate, "Useful Knowledge," 424.

26 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam," 33.

27 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam," 90–91.

Snouck'un Müslüman iletişim ağının kilit kişilerinin tam merkezinde, Güney Arabistan'da Hadramî kökenli tanınmış Arap âlim Seyyid el Osman²⁸ vardı. Seyyid Osman'ın dedesi Âkil, Mekke'deki seyyidler içinde yer edinmiş hatta riyaset vazifesini dahi üzerine almakta başarılı olmuştu. Âkil 1850 yılında Mekke Büyük Şerif hapishanesinde öldürülmüştü. Seyyid Osman gençliğinin büyük bir bölümünü Yemen Hadramut, Mekke ve doğduğu Batavya'da²⁹ geçirmiştir. Hem ülkesinde hem de Mekke'de en ünlü hocaların yanında eğitim görmüştü. Snouck Hurgronje 1889 senesinde Hollanda Hint Adaları Sömürgesine ulaştığında Seyyid Osman El Alevî orada Hindistan Kolonyal Bürosuna Arap dünyası ve İslam işleri danışmanlığı yapmaktaydı. Seyyid Osman Cava'ya döndükten sonra Batavia şehrinde İslam hukuku ve ilahiyat dersleri vermişti.³⁰

Hurgronje'nin "*Mekka*" kitabındaki araştırmalarının da gösterdiği gibi, Snouck Hurgronje, çağdaşlarının tercih ettiği araştırma yöntemi olan teorik olarak inceleme metodundan memnun değildi. Yalnızca metinler aracılığıyla İslam'ın incelenmesine şiddetle karşı çıkan Snouck Hurgronje, İslamî yaşamı incelemek için pratik ve ampirik (deneysel) bir yaklaşım benimsedi. Birçok sosyal antropolog gibi Snouck Hurgronje da yürütmekle vazifeli olduğu projenin uygulama aşamasında başarılı olabilmesi için dikkatini teorik meselelerin yanında gözlem ve pratik alana teksif etti.

"Olguları gözlemlemek, sırayla yerleştirmek, nedensel ilişkilerini aramak: elimden gelenin en iyisini yapmaya çalıştım ama her zaman göreceli bağlamda yapmaya çalıştım, çünkü bilimsellikten ayrılamam. Hükümetimizin susadığı bazı yararlı bilgileri aktarmayı başardıysam, o zaman amacıma ulaşmış olurum."³¹

Snouck Hurgronje Nisan 1898'de, Açe'nin Hollanda sömürge sistemine boyun eğdirilip asimile edilmesinde kültürel değişim ve dönüşüm sorumlusu yapıldı.

28 Seyyid Osman ile alakalı daha geniş malumat için bkz. Nico Kaptein, "Sayyid 'Uthmân on the Legal Validity of Documentary Evidence", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 153, Brill,(1997): 85–102.

29 "*Osmanlı Devleti sadece Avrupa'da değil Güney Doğu Asya'da da Müslüman halk ile bağlantı kurmak ve bu bölgede halifenin nüfuzunu artırmak için konsolosluklar açmıştır. Bunlardan biri de günümüzde Endonezya Cumhuriyeti'nin başşehri olan Cakarta'dadır. Hollanda sömürgesi döneminde ismi Batavya olan bu şehirde açılan konsoloslukta 1883 yılından itibaren resmi olarak birçok şehbender görev yapmıştır.*" Bkz. İsmail Hakkı Göksoy, Zübeyir Tetik, "Osmanlı Devleti'nin Batavya Başşehbenderi Hacı Rasim Bey'in Hayatı, Faaliyetleri Ve Meclis-i Mebusan'a Sunduğu Arzuhali", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (2019): 211–229.

30 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam", 98.

31 McFate, "Useful Knowledge", 423.

Hurgronje'nin temel vazifesi en çabuk tesir altında kalabilecek etkilenebilir genç nesli kültürel manada dönüştürmek ve onları Batılılaştırmaktı. Bu proje "Açe'yi geliştirmek" sloganının arkasında eninde ve sonunda bölgeyi Hollanda yönetimine sadık bir hale dönüştürme planlarının temel taşlarından biriydi.³²

Snouck Hurgronje'nin Hollanda Sömürge Bakanlığı hesabına gizli projeler ürettiği dönemde 1888 senesinde patlak veren Endonezya Banten İsyanı çok önemlidir. Hacı Abdülkerim, Hacı Tubagus İsmail, Hacı Mardukî ve Hacı Vâsid gibi dönemin önde gelen Banten uleması isyana önderlik etmişlerdir. Bu kişiler isyanı sömürge hükümetine karşı bir cihat olarak gören Endonezyalı liderlerdir. Söz konusu ulema Mekke'de eğitim almıştır. Bu kişiler şeriat odaklı olmalarının yanı sıra "toplumlarının ahlakî ve dini dokusunun zedelenmesi ve Endonezya İslam toplumunun amelî gevşekliği ile mücadele etmekteydiler. On dokuzuncu yüzyılda Mekke'den Hint Adalarına aktarılan ana İslam söylemi olan İslamî idealin tüm itikadî ve amelî yönleriyle yeniden canlandırılmasını hedeflemekteydiler."³³

Hollanda sömürge hükümeti; koloni yönetimine karşı isyanın merkezindeki "cihat" düşüncesini pasifleştirmek umuduyla, durumu daha da kötüleştiren bir dizi ters etki politikasını yürürlüğe koydu. Hollandalılar, İslam'ın doğasını yanlış anlamışlar ve başarısızlıkla sonuçlanan bir strateji geliştirmişlerdi. Dolayısıyla, Snouck Hurgronje'nin yaşamından ve zamanından çıkarılacak ilk ders, sosyal bağlamın yanlış algılanmasının strateji için zayıf bir temel olduğudur. Hollanda Cidde Konsolosu Kruyt, hac yapan Müslümanların dini inançları ve siyasi niyetleri hakkında daha detaylı ve doğru bilgiler istedi. Doğu Hint Adaları (Endonezya) Müslümanları Hacca gidip dönünce İslam Halifesi II. Abdülhamid'e bağlı sömürgecilik karşıtı isyancılara mı dönüşüyordu? Mekke, uluslararası bir "cihat" ruhunun merkezi miydi yoksa Vehhabî komplosunun kaynağı mıydı? ³⁴

Hurgronje aslında daha evvel de belirttiği üzere Vehhabî çevrelerle sıkı iletişim halindeydi. Onlarla sorunu yoktu. Hatta onları bir imkân olarak görüyordu. Hollanda Sömürge Bakanlığı Doğu Hint adalarındaki Müslümanların Hac için Mekke'ye gittiklerinde "ehl-i sünnet ve'l cemaat" itikadına sahip olmayan Vehhabî gruplarla temasından faydalanmak istemişti. Hollanda Sömürge Bakanlığı; kolonyalist projeleri için II. Abdülhamid'in takip etmekte olduğu siyaseti ciddi bir tehlike olarak görmüş ve Vehhabî grupların desteğini önemli bir araç olarak tasarlamıştı. Nitekim Snouck Hurgronje, Hollanda'nın Hac politikasını eleştiren

32 Kees van Dijk, "The Elitist Premises of Snouck Hurgronje's", 426.

33 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam", 27.

34 McFate, "Useful Knowledge", 421.

ilk bilim adamıydı. Aynı şekilde, bu sebeple Hac ibadeti üzerindeki herhangi bir kısıtlamanın olumsuz sonuçlar vereceğini raporlamıştı.³⁵

Hollandalılar İslam'ı "Roma Katolikliğine benzeyen, Türk halifesine bağlılıklarından dolayı hiyerarşik bir din otoritesine sahip, Endonezyalı yöneticiler ve tebaaları üzerinde etkisi büyük, sıkı bir şekilde örgütlenmiş bir din" olarak tasavvur ettiler. Ayrıca, Müslümanların hayatlarının tamamen İslam hukuku tarafından düzenlendiğine dair bir Hollanda inancı vardı. "İslam'ın hegemonik, hiyerarşik bir din olduğuna inanan Hollandalılar, İslam'ın halifeye bağlı ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadı orijinli yorumunun takımadalarda yayılmasını kısıtlamak için üç ana politika yürürlüğe koydu. İlk olarak, "Cava'daki prensler ve aristokrasıyla ve diğer adalardaki sultanlar, "racahtar" yani yerel şeflerle ittifak kurdular. Bu yöneticilerin Hollandalılarla ittifak kurmaları, halklarının çıkarlarından çok kendi çıkarları için çalışmaları halkta bir kızgınlık kaynağı haline gelmişti. İkinci olarak, Hollandalılar, Endonezyalıların çoğunu hızla Hıristiyanlaştırarak İslam'ın etkisini ortadan kaldırmabileceklerine inanıyorlardı. Bu politika ile çok az başarılı oldular zira misyonerler, Hıristiyanlığı İslam'ın etkisinin sınırlı olduğu bölgelerde yayabildiler. Üçüncü olarak da, sömürge hükümeti «ajitasyon yaymaktan sorumlu oldukları» gerekçesiyle Endonezyalıların Mekke'ye hac ziyaretlerini kısıtladı. Hollanda sömürge hükümetinin görüşüne göre Endonezya'daki bu isyan, sömürge topraklarının tamamında özellikle Doğu Hint Adaları'nda siyasi ve sosyal düzen için bir tehlike oluşturuyordu. Her yıl binlerce Endonezyalı Müslüman Mekke'ye Hac yolculuğuna çıktı. Bazıları uzun süreler çalışmak için orada kaldılar. Halife II. Abdülhamid'e bağlı ve ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadının taşıyıcıları olarak eve döndüler. Kısacası Hollandalılar, geri dönen hacıların ehl-i sünnet ve'l cemaat görüşü kazanarak Halife adına isyanı kışkırttığına inanıyordu.³⁶ Hurgronje'a göre ise bunun temelinde "Mekke'deki hacılar değil Mekke'de bulunan ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadını muhafaza eden İslam'ın mistik tarikatlarının üstatları vardı. Hurgronje'ye göre bu sufi geleneğe bağlı olanlar tehlikeli ve fanatikti."³⁷

Endonezya hacılarınin, Halife II. Abdülhamid'e bağlı ve ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadının taşıyıcıları olarak eve dönmelerinin sorumluları olarak gördüğü Nakşibendiler ile ilgili olarak Snouck Hurgronje özellikle çaba sarf etmişti. Kendisine sadakatle bağlı ajanı Hasan Mustafa ve Said Osman eliyle ehl-i sünnet ve'l

35 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam", 33.

36 McFate, "Useful Knowledge", 420.

37 Hurgronje, *Mekka*, 291.

cemaat temsilcisi Nakşibendî ve Kadirîleri bidatçi olmakla suçlayarak hamlesini yapmıştı. Banten cihadını İslam'ın gerçek öğretisinin dışında bir yanılısama olarak işaret etmiş ve kendince bazı dinî deliller getirerek ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadını benimsemiş ulemayı şeytanı takip etmekle suçlamıştı. Nakşibendiyye ve Kâdiriyye tarikatı müntesiplerini ve takipçilerini Said Osman'ı kullanarak itham etmişti. Bu tarikat erbabının Banten isyanını desteklemeleri sebebiyle "akılsız" ve "bid'at ehlî" olduklarını iddia ederek dini yaşamlarında sapkın oldukları propagandasını sürekli gündemde tutmaya çalışmıştı.³⁸

Hollanda Doğu Hint Adaları sömürge hükümeti, tasavvuf karşıtı ve ehl-i sünnet ve'l cemaat dışı "ibadet olarak İslam" Vehhabî formülünün teşvik edilmesi gerektiğini fakat sömürge hükümeti için gerçek bir tehlike oluşturan tasavvuf ve ehl-i sünnet ve'l cemaat merkezli "İslam" anlayışına şiddetle karşı çıkılması gerektiğini de Snouck Hurgronje'nin rehberliği altında keşfetti. Çünkü hem bir sûfi hem de ehl-i sünnet temsilcisi olan İslam Halifesi II. Abdülhamid ile bu Müslüman toplumunun arasındaki kalbî birliği bu strateji ile berhava edebileceklerini anlamışlardı. Hükümet ayrıca yerel sosyal kurumları ve geleneksel otorite sistemlerini korumanın ve güçlendirmenin önemini kabul etti. Bu teşhis, Snouck Hurgronje'nin 1892 raporunda yer alan, ancak 1957'ye kadar gizli kalan bir operasyonel plan geliştirmeyi mümkün kıldı.³⁹

Hint Adaları'nda *İslam*'ın intişarının arttığı bir dönemde Mekke'de "kolonyalizme" dair bilgiler daha da ziyadeleşmişti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Cava'da bulunan âlimlerin Mekke'ye gelerek ulemadan "*İslamî adabı*" öğrenme imkânı bu "*İslamî uluslararası ortamda*" yaygınlaşmıştı. II. Abdülhamid'in tesis etmeye gayret ettiği Pan- İslamizm burada sömürge karşıtı duyarlılığı artırmıştı. Cavalı âlimler, Hindistan, Afrika ve Orta Doğu'daki diğer ülkelerden gelen Müslümanları Mekke'de tanıdılar. *Sömürgecilik karşıtı duyguları kabaran Müslümanlar bu "uluslararası ortamda" yakın ilişkiler tesis edebildiler. Kendi ülkelerindeki sömürge koşulları altında, bu sömürge karşıtı duygu daha sonra dinî protesto ideolojisine dönüştü. "Kâfir Hollandalılara" karşı güçlü bir nefret uyandıran hareketler (cihat), dinî öğrenme ve uygulamaya iştahı olan ruhları güçlü bir şekilde canlandırdı. Artık denilebilir ki; Hurgronje'nin belki de asıl vazifesi Halife II. Abdülhamid'in tüm dünya Müslümanları için inşaa etmeye çalıştığı bu birlik ruhunu ve sömürge karşıtı bakış açısını dağıtmak üzerine odaklanmıştı.*⁴⁰

38 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam", 50-53.

39 McFate, "Useful Knowledge", 431.

40 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam", 28.

Hurgronje'nin İslam dini üzerine görüşleri temelde, İslam hukuku ve onun pratikteki karşılığı olan dini uygulamaların her ülkede yerel geleneklere göre ayarlandığı iddiasına dayanmaktaydı. Hurgronje: "Her millet, İslam'ın karakteri, gelenekleri ve geçmiş tarihi ile en çok uyumlu olan kısmını benimser ve bunu yaparken istem-sizce yeni rejim altında kadim irfanını olabildiğince korumaya çalışır" demiştir.⁴¹

Snouck Hurgronje'nin İslam politikası esasen bölümlendirmeye dayanıyordu; her biri ayrıştırılarak belirli bir bakış açısıyla ele aldığı ve belirli bir politikayı savunduğu üç alan tanımladı Hurgronje: dinî alan; siyasî alan, peygamberin sünnetleri-hadisleri. Burada tam da yapmayı istediği şey peygamber sünnetlerini-hadislerini ve siyasî alanı İslam dininin dışında ayrı bir unsur olarak tanımlamak ve ayrıştırarak aralarına mesafe koyabilmektir. Bu unsurların tevhid edildiği ehl-i sünnet ve'l cemaat itikadı ve İslam Halifesine gönülden bağlı bütüncül bir İslam tasavvuru temelde ilk elden karşı çıktığı inanış olmuştur. Snouck'un İslam'ın siyasi yönüyle ilgili düşünce çizgisinde dikkatini teksif ettiği alan "Pan-İslamizm" oldu. Bunun herhangi bir şeklini kabul edilemez buldu. Ona göre, İslam'ın sahip olduğu herhangi bir merkezi organizasyon siyasi bir karaktere sahipti ve bu nedenle, her "Pan-İslamîk" hareketi reddetti. Bu nedenle Snouck sürekli olarak girdiği ortamlarda, II. Abdülhamid adına cuma namazında okunan hutbelere karşı çıkılmasını tavsiye etti, çünkü bu tatbikatın siyasi bir organizasyon ritüeli olduğunu düşünüyordu.⁴²

Snouck Hurgronje, 11 Mayıs 1889'da Hint Adaları'na tekrar geldi. Bir süre Buitenzorg'da kaldıktan sonra Snouck Hurgronje, görevine Batı Cava'daki Garut'ta yaşayan Müslümanları tanımakla başladı. Snouck Hurgronje, 18 Temmuz 1889'da artık şehir merkezine intikal etti. Bir müddet sonra oradan, Hint Müslümanlarının İslami inançlarını nasıl yerine getirdiklerini doğrudan gözlemlemek için Batı Cava gezisine başladı ve bu nedenle bölge Müslümanları hakkındaki teorik bilgisi daha da zenginleşti. Snouck Hurgronje'nin en önemli muhbiri Hasan Mustafa, Snouck Hurgronje'nin görevini yerine getirmesine her zaman yardım etti.⁴³

Snouck'un Mekke'de tanıştığı genç bir Batı Cava din adamı olan Hacı Hasan Mustafa adlı şahıs Snouck'un hayatının geri kalan döneminde de önemli bir rol oynadı. Hacı Hasan Mustafa, Snouck Hurgronje'nin on yedi yıllık Hollanda Doğu Hint Adaları'nda kaldığı süre boyunca, ona diğer pek çok konunun yanı sıra, Cava dilinde

41 McFate, "Useful Knowledge", 428.

42 J. Vredenburg, "The Haddj. Some of its features and functions in Indonesia" In: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 118/1, Leiden, (1962): 101-102.

43 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam", 52.

"pesantren" denilen dini okullarda saha araştırmaları yapabilmesinde ve Açe üzerine çalıştığı sıralarda yardımcı oldu. Her iki araştırma projesi de bu meseleler üzerinde büyük etkisi olan raporlarla sonuçlandı. Hacı Hasan Mustafa isimli bu şahıs da Snouck'un tavsiyesi üzerine 1892'de Açe'deki (Kuzey Sumatra) Kotaradja'nın baş penghulu'su [yargıç] olarak atandı ve genellikle mektuplarının bazı bölümlerinde Açe'deki ilgili siyasi ve askeri gelişmeler hakkında Snouck'a düzenli olarak rapor verdi. Snouck Hurgronje'nin tavassutuyla birkaç yıl sonra Bandung'daki baş penghulu görevine (baş yargıçlığı) terfi ettirildi. Hacı Hasan Mustafa; Hint takımadaları içinde yer alan *Sunda* geleneklerini kaleme dökme konusunda yetenekli bir şair ve yazardı. Kahire'de 29 Kasım 1902 tarihli haftalık *Misbah El Şark* gazetesinin 232. sayısında Cavalı Müslümanlardan biri tarafından yazılan uzun bir makalede Hurgronje ve arkadaşı Hacı Hasan Mustafa'nın ortak çalışmaları ve yakın ilişkilerinin vurgulanmasının yanı sıra Hollanda hükümetinin gizli hizmetkârları oldukları iddia edildi. Bahsi geçen makalede, Hurgronje ile arkadaşının gizli ajandalarından ve Yerel nüfusun İslam'dan uzaklaştırılarak Hıristiyanlığı benimsemeleri için faaliyet yürüttüklerinden bahsedilmekteydi. Bu gazete yazısına göre Hacı Hasan Mustafa, kişisel olarak kendisini koruyan Snouck Hurgronje'nin doğrudan etkisi altında hareket ederek Batı Cava köylerinin halkı arasında çeşitli sapkınlıkları yayıyordu. Hacı Hasan Mustafa, Hurgronje ile o kadar yakındı ki Batı Cava soylularının kızlarıyla Hurgronje'nin yaptığı İslamî evliliklerde de aracılık etmişti.⁴⁴

1897 senesinde Snouck Hurgronje'nin isteği üzerine dostu Said Osman; Batavya Müftülüğünde sözde resmi bir göreve atandı. Bir yıl sonra Said Osman, 31 Ağustos 1889'da Hollanda Kraliçesi Wilhelmina'nın tahta çıkışı vesilesiyle özel bir kaside dahi besteledi. Tahmin edildiği gibi, Said Osman, Tanrı'nın Kraliçe Wilhelmina'yı kutsamasını isteyerek, Hint Müslümanlarının dini yükümlülüklerini yerine getirmelerine izin veren ve ülkenin güvenlik ve adalet içinde yaşamasını sağlayan "adil" kolonyal muamelesini övdü. Said Osman, 2 Eylül 1898'deki toplu Cuma namazından sonra, doğduğu yer olan Pekoyan'daki camide Kraliçe için bu duayı okudu. Ayrıca Cuma namazlarında okunmak üzere dua nüshalarını Cava ve Madura'da dağıttırdı. Bu dua, hem Hint Adaları hem de Singapur'daki çeşitli Müslüman ve Arap topluluklarından bazı güçlü tepkiler aldı. Bu nedenle, bu dua bir yandan Said Osman'ın, "Hollanda Sömürge Bakanlığı"nın bir üyesi olarak Hollandalılardan bir ödül kazanmasına, diğer yandan da Hint Müslümanları arasında kazandığı saygınlığı kaybetmesine neden oldu.⁴⁵

44 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam," 97.

45 N.J.G. Kaptein, "The Sayyid and the Queen: Sayyid 'Uthmān on Queen Wilhelmina's Inaugurati-

Kilit bir muhbir olarak Hasan Mustafa'nın Snouck Hurgronje ile ilişkisi daha da yakınlaştı. Snouck Hurgronje'nin tavsiyesi üzerine 1893'te Kutaraya'da Açe Baş-Yargıcı olarak atandı. Hasan Mustafa'nın hayatı ve kariyeri, Snouck Hurgronje'nin Hint Adalarında teşkil etmeye çalıştığı sömürgeleştirilmiş Müslümanların genel vaziyetini çok iyi aksettirmektedir.⁴⁶ Ancak, burada bir noktaya dikkat etmek önemlidir. Hem Raden Ebubekir hem de Hasan Mustafa, sırasıyla Banten'deki Pandeglang'dan ve Batı'daki Garut civarından gelen vekil ailelerin yerli seçkin sınıfına dâhildi. Bu Snouck Hurgronje'nin yerel aristokrasiyi kolonyal yörüngeye çekilecek ilk sosyal sınıf olarak ele alma stratejisinin ilk aşamasıydı.⁴⁷

Hurgronje Açe'deki görevi esnasında da tabii ki yerli muhbirlerinden aldığı bilgilerle, sömürge hükümetine etkileyici bir rapor sundu. 1906 senesinde "*Acehnese*" kitabını iki cilt olarak hazırladı. Snouck Hurgronje'un "*Acehnese*" kitabı da tıpkı "*Mekka*" kitabı gibi, sömürge gündemi çerçevesinde İslam'ı çözümleme projesinin bir sonucuydu. İlk cilt, Açelilerin sosyo-politik ve kültürel yaşamını tasvir etmeye adanmıştır. Örneğin, halkın yapısı, hükümet biçimleri ve adaletin idare edilme biçimleri ve âdetlerin düzenleyici bir işlevi olduğu toplumsal yaşam biçimleri ile ilgili konuları ele aldı. İkinci ciltte ise, entelektüel gelenek ve dini yaşama - İslamî ilimler, edebiyat ve Açelilerin dini inanç ve uygulamalarına odaklandı. Hurgronje şöyle düşünüyordu. "İslam, Müslümanların hayatının tümünden düzenlenmesi üzerinde etkili olamaz." Bu bağlamda Snouck Hurgronje şunları yazdı: "*İslam, gücünün ve ihtişamının zirvesinde bile, hükümetin halkını kontrolüne, adaletin tevziine ve taraftarlarının ticari ilişkilerine veya günlük hayatın ihtiyaçlarına çözüm sağlamayı asla başaramadı.*"⁴⁸

4. Christiaan Snouck Hurgronje ve Doğu Hint Adaları Eğitim Projesi

Snouck Hurgronje, Endonezya kültürünü çözümledikçe, Batı'nın Endonezyalılara sunabileceği değerli bir kültürel aktarım olduğuna kendince emindi. Hayatının büyük kısmı Endonezyalılar arasında, Batı kültürünün onlar için neler yapabileceğini anlamalarını sağlayacak "aydınlanmış bir toplum" oluşturmaya adandı. Bu kültürel sentez alanında Snouck Hurgronje, en büyük ve en zor işini yürütecekti.

on on the Throne of the Netherlands in 1898", *Journal of Islamic Studies*, 9/2 (1998): 160. Ayrıca Bkz. Pieter Sjoerd van Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam," 99-100.

46 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam," 52.

47 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam," 99.

48 C. Snouck Hurgronje, *The Acehnese*, (Leiden: Brill, 1906), 338.

Snouck Hurgronje'nin kültürel sentez çalışmasının tam kapsamını kısaca açıklamak imkânsızdır, ancak iki ana hedef baskın temalar olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar, sömürge yöneticilerini çekirdekten yetiştirme ve bu amaca ulaşabilmek için de bölge Müslümanlarına yalnızca eğitim değil, "Batı eğitimi" getirme arzudur.⁴⁹ Eğitim sadece ilk adımdı. Esasen koloninin siyasi ve idari işlerinin yönetiminde Endonezyalı Batı eğitiminden geçirilmiş gençlere giderek artan bir pay verilmesini ısrarla tavsiye etmiş ve raporlamıştı.

Snouck, böyle bir batılılaştırma politikası ile kendi projesine kalifiye insanlar yetiştirebilmek amacıyla bölge insanının eğitime ve sömürge idaresinin üst kademelerinde istihdam edilmelerine yönelik çalışmaya yoğunlaştı. Bundan da fazlası - esas olarak, Hollanda Doğu Hint Adaları'nın sömürge statüsünün kademelili olarak ortadan kaldırılması gerektiğini biliyordu. Ancak geçmişle böylesine esaslı bir kopuşun sonunda yöneticilerle yönetilenler arasında ileriye dönük kalıcı bir köprü kurulacağına inanmıştı. Snouck'un Batı medeniyetinin üstünlüğüne dair "kibirli inancı" on dokuzuncu yüzyılın kültürel atmosferinde yaygın bir bakış açıydı. Bu düşünsel körlük onun İslam'ın Endonezya geleneksel kültüründe yerleştiğini ve büyüme potansiyelini görememesinde etkili olmuştur. Yine de Snouck Hurgronje'nin görüşleri kendi zamanının düşünce atmosferinde bu şekilde kök salmakla kalmadı; Hollanda sömürge politikasının stratejileri haline geldi.⁵⁰

Snouck Hurgronje, 1911'de Leiden'deki bir dizi konferansında Hollanda Doğu Hindistan İdari Araştırmalar Akademisi'ne hitaben; "*Hollanda'nın manevi olarak bir parçası: biri Kuzeybatı Avrupa'da ve diğeri Güneydoğu Asya'ya uzanan coğrafi olarak uzak ancak ruhsal olarak bağlantılı iki parçadan oluşan bir Hollanda kolonyal devletinin doğuşu*"⁵¹ için Hasan Mustafa, Said Osman ve Raden Ebubekir gibi "özgürleşmiş Müslümanlara" çok ihtiyaç duyulacağını deklare etmiştir. Özellikle yirminci yüzyılın başlarında Hindistan'da İslami reform yapılmaya başlandığında, aynı sese sahip olan reformistler hep Hollanda okullarından mezundu. Unutulmaması gereken mühim bir nokta da Hint Adaları ve Endonezya için ulus devlet fikri de dâhil olmak üzere birçok projenin bu düşünce yapısının öncülüğünde geliştiğidir.⁵²

Hurgronje; Hollanda ile Hindistan arasındaki kolonyal imparatorluk bağlarını güçlendirmenin en iyi yolunun, Endonezyalıların Hollanda kültürüyle "ortaklığını" ger-

49 Robert Van Niel, "Christiaan Snouck Hurgronje: In Memory of the Centennial of his Birth", *The Journal of Asian Studies*, 16/4 (1957): 593.

50 Harry J. Benda, "Christiaan Snouck Hurgronje and the Foundations," 345.

51 J. Vredembregt, "The Haddj," 101.

52 Jajat Burhanudin, "The Dutch Colonial Policy On Islam," 53.

çekleştirmek olduğuna tamamen ikna olmuştu. Ona göre Hollandalıların bu ideali gerçekleştirebilmesi ve “kolonyal projelerinde” başarılı olabilmeleri Hollanda kültürünün tamamen bu coğrafyaya aktarılabilmesine bağlıydı. Ancak Hurgronje’ye göre bu proje onları “kahverengi tenli Hollandalı” olmaya zorlayarak başaramazdı. Tüm Endonezyalılar için “evrensel Batıcı eğitim” onun nihai hedefiydi.⁵³

1911 senesindeki derslerinden birinde, Orta Doğu’da yapılacak reformlar için ilerleme kaydedildiğini kabul etti, ancak ehl-i sünnet ve’l cemaat itikadına tümenden bağlı olan sahih *İslam*’ı “çok ihtiyaç duyulan reformların” önünde bir engel olarak görmeye devam etti.⁵⁴

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Hurgronje’nin Hollandalı yetkililere, İslam üzerine Hollanda kolonyal politikalarının formüle edilebileceği, İslam’ın ve Hint Adaları’ndaki Müslümanların kapsamlı bir analizi sonucunda kendince elde ettiği “büyük resmi” sunmasıdır. Bu noktada sömürge hükümetinden İslam’ı ve Müslümanları tek bir varlık olarak görmemesini istemekteydi. Bunun yerine, belirli Müslüman hiziplerin diğerlerinden farklı olarak, karakterlerine uygun belirli bir politika gerektirdiği bir harita sundu. Hurgronje ürettiği proje ve stratejileri ile Hint Müslümanlarını kendi yorumuyla “İslam’ın çok uzun süredir bu insanları peşinden sürüklediği Ortaçağ çöplüğü” olarak gördüğü şeyden kurtarmaya çalıştığı iddiasındaydı.⁵⁵

Hurgronje’nin bakış açısına göre; kurtuluş, toplumun üst katmanlarında başlamalıydı. Eğitim, bu kurtuluş ve özgürleşme kavramlarının merkezindeydi. Yetenekli Endonezyalı çocuklar, onları Endonezya bürokrasisindeki hizmetlerine hazırlamak için kapsamlı bir Batı ilk ve orta eğitimi almalıydı. Snouck Hurgronje’nin Endonezyalıların asimilasyonu hakkındaki fikirleri, Batı kültürüne düşünce ve eylemleriyle adapte olmaları gerektiği anlamına geliyordu. Geleneksel Endonezya yönetici elitinin gelecek vadeden oğulları kendi çevrelerini terk etmeli ve kelimenin tam anlamıyla tamamen Avrupalı bir ortama taşınmalıydı. Snouck Hurgronje’nin *tüm bu düşünceleri*, bir asır önce İngiliz Hindistan Şirketi’nin sömürge kamu hizmetinde kariyer yapmaya hazırlanan Hintli erkek çocuklarını “dönüştürme” biçimini tam manasıyla hatıra getirmektedir. Yani en temelde Snouck Hurgronje’nin görüşüne göre, *yerel kamu hizmetinin gelecekteki kıdemli üyelerini eğitmek için “yeni bir eğitim sistemine öncülük” edilmeliydi.*⁵⁶

53 Robert Van Niel, “Christiaan Snouck Hurgronje,” 594.

54 Kees van Dijk, “The Elitist Premises of Snouck Hurgronje’s,” 435.

55 Jajat Burhanudin, “The Dutch Colonial Policy On Islam,” 52.

56 Kees van Dijk, “The Elitist Premises of Snouck Hurgronje’s,” 416.

Diğer bir deyişle, Hurgronje namı diğer "Hacı Abdulgaffar Efendi" Endonezyalıların özellikle yönetici liderleri ehl-i sünnet ve'l cemaat akidesine yani İslam Halifesi II. Abdülhamid'e Müslüman olarak mutî ve bağlı kaldıkları sürece, sömürge ilişkileri açısından Endonezya ile Hollanda arasında kalıcı bir bağ oluşturulamayacağına inanıyor ve bunu raporluyordu. Yönetici sınıfın teşkilini ve Batılı bir eğitimden geçirilip hatta bu yönetici elit sınıfın yetiştirilmesi için bir müddet Hollanda'ya gönderilmesini isteyen de oydu. Bu strateji Snouck Hurgronje'nin sömürgecilik felsefesinin temel hareket noktasıydı. Ona göre Endonezya ve Cava her şeyden önce, giderek bir parçası haline geldiği modern dünyaya geçiş yapmak zorunda kalacaktı. Modern bir Endonezya, tanım gereği ne İslamî bir Endonezya ne de Halife tarafından yönetilen bir Endonezya olabileceğinden, o halde "Batılı bir Endonezya" olması gerekirdi. O halde Hollanda yönetimi, Endonezya'nın yirminci yüzyıla adaptasyonuna yardım ettiği ölçüde, esasen haklı gösterilecek ve nihayetinde kabullenilecekti. Endonezya İslamî'nin taraftarlarının Snouck Hurgronje'nin «İslamî sistemin dar sınırları» dediği şeyden kurtuluşu, Endonezyalıların Hollanda kültürüyle ilişkilendirilmesiyle sağlanacaktı. Snouck Hurgronje'nin eğitim projelerinde tüm dikkatini teksif ettiği husus; Batılılaşmanın yörüngesine kolayca çekilebilecek ilk ve en bariz sosyal sınıf olarak Cava aristokrasisi olmuştur. Aristokrasinin daha yüksek kültürel seviyesi, Avrupa yönetimi ile temasların getirdiği Batı etkilerine yakınlığı ve nihayet Ehl-i sünnet ve'l cemaat akidesi üzere olan İslam'dan geleneksel uzaklığı, bu zümreyi Snouck'un asimilasyon planlarında her daim öne çıkardı. Snouck'a göre, Hollanda'nın kolonyal fethi sonucunda kültürel ve siyasi bağlarını kaybeden Hint soyluları zaten Hollanda kültürüne katılmak için isteklidirlerdi. Hurgronje da hiç vakit kaybetmeden Hollanda'nın "onlara medeniyeti öğretme ve onları kendi [yani Hollanda] kültüründe ve sosyal yaşamında ortak bir paydaş yapma ahlaki görevini üstlendiğini" ilan etti. Son tahlilde, Batı eğitimi Endonezya'da İslam'ın etkisini azaltmanın ve nihayetinde yenmenin en kesin yoluydu. Snouck, 1890'da İslami teolojik eğitim merkezlerinin sayısında bir artış olduğunu fark etmişken, yirmi yıl sonra (kendi anlayışına göre) zaferle, Batılı okulların Müslüman âlimlere karşı yarışı kazanmaya başladığını gördü.⁵⁷

Hurgronje; Endonezya seçkinlerinin oğulları için tam laik Avrupa eğitimine odaklandı ve babalarının da istediği şeyin bu olduğundan emindi. Avrupalı akıl hocalarının "sağlam rehberliği" ile birleştirilen bu tür bir eğitim, kökleri geleneksel görünen ancak özünde seküler olan yeni bir Endonezyalı elit oluşturma hedefini

57 Harry J. Benda, "Christiaan Snouck Hurgronje and the Foundations," 344.

hep projenin merkezinde tuttu. Ahaliyi II. Abdülhamid'e bağlı İslami birliğin etkisinden korumanın bu projenin devamının en önemli şartı olduğunu biliyordu.

Snouck Hurgronje'nin halkın nefretini kazanmama adına herhangi bir ayrımcılığa karşı olduğunu ve Avrupalıların ve yerlilerin yasalar önünde eşit olması gerektiği tezini savunduğunu belirtmek gerekir. Snouck Hurgronje'nin bu yaklaşımı iki varsayıma dayanıyordu. Birincisi kesinlikle "Batı medeniyetinin üstünlüğüne" inanmıştı, diğeri ise İslam'a zaten "Batılı normlar ve metotlar içeren reformist bir yaklaşımla" tanıklık ediyordu. Snouck Hurgronje'nin istediği şey "Batılılaşmış Müslümanları" *çünkü çıkış noktası olarak* "Batılı bir din" kavramını benimsemişti. Hurgronje'nin yaklaşımındaki temel argüman aslında modern Hıristiyanlık için geçerli "dinsel ve seküler yaşam alanları arasındaki ayrımı" kabul eden bir düşünce biçimiydi. Onun teoride ve pratikte durduğu yer sebebiyle aslında gelecekte belli bir noktada Müslümanların dinlerine Hıristiyanlar gibi bakmalarını beklediği kesinlikle anlaşılmaktadır. Goldziher'e yazdığı mektuplarında: *"Açeliler dini açıdan da zayıf kalmış Müslümanlardır: afyon kullanımına bağımlılar ve Bedeviler gibi asırlık kabile kan davaları tarafından parçalanmışlar. Kâfirlere olan nefret ve en aptalca kendini beğenmişlik, bu insanların kanına ve ruhlarına nüfuz ediyor."*⁵⁸

Snouck Hurgronje kendisinin ürettiği strateji ve projeleri sebebiyle, İslam halifesi II. Abdülhamid'in tüm dünya Müslümanları için takip etmekte olduğu *"Pan İslamizm" programını akamete uğrattığını ve halifenin politikalarını siyasi antikalar müzesine kaldırdığını* açıklamıştı. Snouck Hurgronje'nin Hollanda Sömürgeler Bakanlığına Doğu Hint Adalarında takip edeceği Müslümanları sömürge haline getirebilmek için üretilmesini tavsiye ettiği politikalar, kuşkusuz "samimi bir mühtedi" gibi kendini takdim edip Endonezyalı Müslüman topluluğunun içine girerek yapmış olduğu analizlerden kaynaklanmıştır. Snouck Hurgronje "Hac" ibadetinin kısıtlanmamasını ve asla yasaklanmamasını sömürge yönetimine tavsiye ederken dahi pragmatik bir biçimde meseleyi ele almıştı. Hollanda sömürge hükümetinin "adilliğine" bu politikayı delil olarak göstererek Müslümanları ikna için bu stratejiyi kullanmıştır. Hurgronje; Hac ibadetinin önündeki tüm engellerin kaldırılması da dâhil olmak üzere dinî tarafsızlık propagandasını, hepsi olmasa da çoğu ulemayı yanına çekerek Hollanda yönetiminin dürüst niyetlerine onları ikna etmek ve "Politik propagandadan uzak durdukları sürece sömürge hükümetinden korkacak hiçbir şeyleri olmadığı" konusunda onları temin etmek söylemi üzerine inşaa etmişti.⁵⁹

58 Kees van Dijk, "The Elitist Premises of Snouck Hurgronje's," 433.

59 Harry J. Benda, "Christiaan Snouck Hurgronje and the Foundations," 342.

Hurgronje'nin konseptinin önemli bir parçası, gelecek vaat eden Endonezyalı gençlerin kendi geçmişlerinden bir şekilde uzaklaştırılarak bir dönem Avrupalı ailelerin yanına yerleştirilmeleriydi. Endonezyalıları "eğitim projesi" kapsamında Avrupalı ailelerin yanında Hollanda ortaokullarına göndermenin projenin başarısını kesinlikle artıracığı hakkında da hep açıkça yazdı. Hurgronje'nin planının özü, Ahmad Djajadiningrat ve Surye Nata Pamakas gibi insanlara Batılı bir eğitim sağlayabilmektir. Gelecekteki Endonezyalı devlet memurlarını yetiştirmek için Batı eğitimi vermek istediği gençler çok değil on yıllar içinde gerçek birer umut olacaklardı, ayrıca artan sayıda Endonezya aristokrasisinin mensuplarının giderek daha çok sayıda dâhil olmaya başladıkları Batılı bir yaşam tarzının özelliklerini benimsediklerini gördüğü bu zamanlar birkaç yıl öncesine göre daha motive edici görünüyordu. Daha fazla insan Batı kıyafetleri giymeye başladı ve Batı mobilyaları daha fazla ev ve ofiste ortaya çıktı. "Samimi mühtedi âlim" Hurgronje kararlıydı ve sömürge bölgesinin elitlerine odaklanmaya devam etti. Yalnızca üç yıl sonra, Nöldeke'ye yerel yönetimde "Batılı eğitim" almış memur sayısının artmasının Endonezya'nın refahına katkıda bulunmaktan ziyade nüfus üzerinde sadece Hollanda otoritesinin güçlendirilmesine yarayacağını görmeye başladığını itiraf etti. Snouck Hurgronje'nin geleneksel Endonezya seçkinlerinin oğullarının yetiştirilmesi hususundaki gayretleri gerçekten Hollanda Sömürgeler Bakanlığı namına geliştirilmiş bir proje biçiminde görülmelidir. Hurgronje mevzu ile ilgili olarak; *"Bu katılım çok zamana mal oldu: Bir mektup alışverişi yoluyla ebeveynlerle iletişim halinde kalmam veya genç öğrencilerimin benimle evimde kalmalarını sağlamalıyım; Gözetimim altında eğitim alan genç erkekler için uygun bir yuva bulmak için uygun Avrupalı aileler aramalı ve onlarla iletişim halinde kalmalıyım; Gençlerin diğer öğretmenleriyle de tanışmam gerekiyordu ve elbette onlar sorunlarla karşılaştıklarında evimi bir sığınak olarak görebilmelilerdi. Yalnızca sık ziyaretler ve yakın temas bana sağlam bir başarı imkânı verirdi."* Snouck Hurgronje, okul seçimi ve uygun bir yatılı ev arayışı ile ilgili konulara önem verdi. 1911 gibi geç bir tarihte, Batı eğitiminin meyvelerinin, erkek çocukların okul saatleri dışında zamanlarını geçirdikleri ve eğitimleri için "yararlı olmaktan çok zararlı" olan ortam tarafından sık sık bozulduğundan şikâyet etti. Snouck Hurgronje'nin seçtiği genç adamlar sık sık onun evine geldiler ve burada benzer düşünen öğrencilerle, ayrıca Snouck Hurgronje'nin iletişim ağının bir parçası olan önde gelen ehl-i sünnet ve'l cemaat dışı İslam âlimleri, aydınlar ve yöneticilerle tanışma fırsatı buldular. Ahmad Djajadiningrat adındaki zeki öğrencisi vücut direnci olarak çok zayıftı. Onun hastalanmasından korkuyordu, diğer Endonezyalıları bunu Tanrının Endonezyalıları için Avrupa eğitimine karşı olduğunun bir işareti olarak yorumlayabilirlerdi.⁶⁰

Snouck Hurgronje 1893'te yazdığı bir mektupta hocası Alman oryantalist Nöldeke'ye "...böyle çocuklar Batılı bir şekilde yetiştirilmiş olsaydı, bu büyük bir fark yaratırdı" ifadelerinin ardından Hurgronje'nin bu düşüncesi pratikte esasen Avrupa eğitimini alacak kadar zeki olduğu düşünülen yedi veya sekiz yaşlarındaki çocukların evinden alınarak ortaöğrenimini tamamlayana kadar Avrupalı bir aileyle yaşamasını içermektedir. Meşhur Macar Yahudi asıllı oryantalist Ignaz Goldziher'e yazdığı mektuplarından birinde, Hurgronje niyetlerinden *önde geleninin, Cava seçkinlerinin oğullarından olan öğrencilerini, halifeye (II. Abdülhamid) bağlı dar görüşlü olduğunu düşündüğü ehl-i sünnet ve'l cemaat akidesini savunan İslam âlimlerinin* vaazından korumak olduğunu ve Hollanda Hint Adaları'nda dindar Müslüman çevrelerdeki zihniyetin zaten "çok dar" olduğunu belirtti.⁶¹

5. Christiaan Snouck Hurgronje ve Doğu Hint Adalarındaki Evlilikleri

Snouck Hurgronje, Mekke'de kaldığı süre boyunca Etiyopyalı bir köle kızı satın almayı başardı ve onunla birlikte yaşadı. Doğu Hint Adaları'nda birçok Hollandalı da zaten genelde yerli cariyelerle yaşıyordu.⁶²

Onların melez torunları, sözde "Indos" diye adlandırdıkları özel sosyal gruba oluşturuyordu. Bir Hollandalı, hizmetini tamamlayıp Hollanda'ya geri döndüğünde, cariyesini çocuklarıyla birlikte Hollanda Hint Adaları'nda bırakırdı. Snouck'un Cava aristokrasisinin kızlarıyla İslamî evlilikleri de pek çok açıdan benzer oldu. Snouck Hurgronje Cava'ya geliştikten kısa bir süre sonra, Ciamis'in yerel şefi panghulu⁶³ Raden Hacı Muhammed Soeb'in kızı Sangkana ile evlendi. Sangkana'dan dört çocuğu, Salma Ema, Ömer, Âmine ve İbrahim dünyaya geldi. Sangkana 1896'senesinde beşinci çocuğunu düşürdüğünde öldü. Snouck ikinci evliliğini 1898'de, Bandung'da kendisine yardımcı olan yine Hacı Muhammed Soeb'in o zamanlar on üç yaşındaki kızı Siti Sadiyah ile yaptı ve bu evliliğinden de 1905'te Yusuf adında bir erkek çocuk dünyaya geldi. Snouck, 1906'da Hollanda'ya gittiğinde, çocuklarının ve ikinci karısının geçimini sağlamak için maddi destekte bulunmuştu. İki evliliğinde de aracılık yapan Hacı Hasan Mustafa onlara göz kulak oldu ve onların mağduriyetlerini mektuplarla Snouck'a bildirdi.⁶⁴ Snouck

61 Kees van Dijk, "The Elitist Premises of Snouck Hurgronje's," 431.

62 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam," 99-100.

63 Doğu Hint adalarında geleneksel idarî teşkilatta kırsal yerleşimlerden sorumlu kişi, şef, bir nev'i muhtar.

64 Koningsveld, "Conversion of European Intellectuals to Islam," 101.

Hurgronje'nin Doğu Hint Adaları'ndaki ailesinden hiçbiri onu bir daha görmedi: Hollanda'ya gelmelerini ve soyadını kullanmalarını yasakladı.⁶⁵ Sömürge hükümetinin yönetimi Hurgronje'nin bir kolonyal yetkili olarak pozisyonu bağlamında yerli bir kadınla evlenmesine izin vermediği için Hurgronje zaten konumu hakkında hep endişelenmişti. Çünkü sömürge bakanlığının koyduğu bu kuralın ihlali, kariyerinin veya pozisyonunun kaybına ve çocuklarının tanınmamasına neden olabilirdi. Bu durum, Hurgronje'nin yerli eşlerinin ve çocuklarının Yirminci yüzyılın başlarında onları Doğu Hint Adaları'nda Priangan'da yüz üstü bıraktığında tam olarak tecrübe ettikleri şeydi. Hurgronje, esasen ailesine karşı tamamen ilgisiz kalmadı. Aslında, Hasan Mustafa ismindeki muhbiriyle düzenli yazışmalar yaparak ailesinin durumunu izlemeye devam etti. Hurgronje'nin karısı ve çocuklarının yaşadığı birçok önemli olay Hasan Mustafa tarafından rapor edildi. Misal olarak bu mektuplarda; Cicalengka'da doğan Hurgronje'nin en büyük kızı Salma Ema'nın Ciamis'te evlendiğini, Salma Ema'nın tıp eğitimine devam eden kocasını takip etmek için Betawi'ye taşınmasını, Salma Ema'nın oğlunun (Hurgronje'nin torunu) Betawi'deki devlet okulunda okumasını, Emine'nin ağır hastalıktan ölen bir polis memuruyla evlenmesini, Bandung'da yaşayan Yusuf ve annesi Siti Sadijah ile ilgili haberler yer almaktaydı.⁶⁶ Bugün, hem Endonezya'daki hem de dünyanın dört bir yanındaki akademisyenler, onu, "iyi ya da kötü", Endonezya İslam araştırmalarının hâlâ babası olarak görüyor.⁶⁷

Sonuç

Hollandalı şarkiyatçı Christiaan Snouck Hurgronje (1857–1936) içinde yaşadığı yüzyıldaki müsteşrikler arasında özel bir konuma sahip olmuştur. Bunun en önemli nedeni Hollanda Sömürgeler Bakanlığı'na bağlı *Doğu Hint Adaları Sömürge Şirketi* için çalıştığı dönemler boyunca çağdaşı Müslümanların sosyal, ekonomik ve politik hayatlarının sadece teorik kısmına odaklanmayı seçmemiş oluşu ve sadece "dışarıdan" gözlemlenmeye yetinmeyip "içeriye" girebilmesidir. Hurgronje; bilhassa Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılabının hızla dönüştürdüğü "Sömürgeci Yeni Dünya Düzeni" içinde Müslüman toplumlarının pratik meselelerine

65 McFate, "Useful Knowledge," 436.

66 Jajang A Rohmana, "Rereading Christiaan Snouck Hurgronje: His Islam, Marriage And Indo-European Descents In The Early Twentieth-Century Priangan", Walisongo: *Jurnal Penelitian Sosial Keagamaan*, 26/1 (2018): 62.

67 Kevin W. Fogg, "Seeking Arabs but Looking at Indonesians: Snouck Hurgronje's Arab Lens on the Dutch East Indies", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 8/1, (2014): 52.

müdahil olabilmek için gereken bilgi ve kültürel donanımı elde ederek aynı zamanda zahiren Müslüman kisvesine bürünüp Müslümanların içine onlardan biri, bir “samimi mühtedi âlim” imiş gibi girerek değişimleri uzaktan ve dışarıdan değil de bizatihi halkanın içinden müşahede etmiştir. O sadece bir “gözlemci” olmamış bölgede Hollanda Sömürge faaliyetlerinin başarıya ulaşabilmesi adına çokları kendi gizli ajandasına da uygun bir biçimde konum almıştır. Hollanda sömürgeciliğinin gizemli Leiden şövalyesi “ihtida”-yı araçsallaştırmıştır. Vehhâbilerle kurduğu iletişim ağı ve onlardan kilit noktalarda olanlarla yaptığı gizli iş birlikleri, Osmanlı hilafetine bağlılığın bölgede zayıflatılması ve gevşetilmesi için verdiği uğraş, eğitim projeleri marifetiyle Doğu Hint adalarındaki çocukların kültürel dejenasyonu ve asimilasyonu bugün artık kendi sömürge ajandasında birer “sır” ve “giz” olmaktan çıkmıştır.

Kaynakça

- Benda, Harry J., “Christiaan Snouck Hurgronje and the Foundations of Dutch Islamic Policy in Indonesia”, *The Journal of Modern History*, 30/4, (1958): 338- 347.
- Burhanudin, Jajat, “The Dutch Colonial Policy On Islam Reading The Intellectual Journey Of Snouck Hurgronje”, *Al-Jāmi’ah: Journal of Islamic Studies* 52/ 1 (2014): 25–58.
- Dijk, Kees van, “The Elitist Premises of Snouck Hurgronje’s Association Fantasy”, *Studia Islamika*, 17/3, (2010): 407–440.
- Drieënhuizen, Caroline, “Objects, Nostalgia and the Dutch Colonial Elite in Times of Transition, ca. 1900–1970”, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 170/4, in *Colonial Re-Collections: Memories, Objects, and Performances*, Brill, (2014): 504–529.
- Fogg, Kevin W., “Seeking Arabs but Looking at Indonesians: Snouck Hurgronje’s Arab Lens on the Dutch East Indies”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 8/1, (2014): 51–73.
- Gemici, Nurettin, “XVI-IX. Yüzyıllarda Haremeyn’in Gayrimüslim Misafirleri”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 6, (2019): 33–45.
- Göksoy, İsmail Hakkı, “Snouck-Hurgronje, Cristiaan”, *DİA*, 37, (2009): 340–34.
- Göksoy, İsmail Hakkı, Tetik, Zübeyir, “Osmanlı Devleti’nin Batavya Başşehbenderi Hacı Rasim Bey’in Hayatı, Faaliyetleri ve Meclis-i Mebusan’a Sunduğu Arzuhali”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6, (2019): 211–229.
- Hacak, Hasan, “Christiaan Snouck Hurgronje ve İslam Hukuku ile İlgili Görüşleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4, (2004): 45–61.
- Hurgronje, *Mekka*, Leiden: Brill, 1931.
- Hurgronje, C. Snouck, *The Achehnese*, Vol. 2, trans. by A.W.S. O’Sullivan Leiden: Brill, 1906.
- Kadı, İsmail Hakkı, “Hollanda’da Şarkiyat Araştırmaları”, *Doğu Batı*, 20, (2002): 83–110.
- Kappers, C. U. Ariens, “C. Snouck Hurgronje”, *Man*, 36, (1936): 138–139.

- Kaptein, Nico, "Sayyid 'Uthmān on the Legal Validity of Documentary Evidence", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 153, Brill, (1997): 85–102.
- Kaptein, N.J.G., "The Sayyid and the Queen: Sayyid 'Uthmān on Queen Wilhelmina's Inauguration on the Throne of the Netherlands in 1898", *Journal of Islamic Studies*, 9/2, (1998): 159–173.
- Koningsveld, Pieter Sjoerd van, "Conversion of European Intellectuals to Islam: The Case of Christiaan Snouck Hurgronje alias Abd al-Ghaffār", *Muslims in Interwar Europe (A Transcultural Historical Perspective)*, Editor(s): Bekim Agai, Umar Ryad and Mehdi Sajid, Brill, (2016): 88–104.
- Laffan, Michael F., "Writing From The Colonial Margin: The Letters Of Aboe Bakar Djajadimngrat To Christiaan Snouck Hurgronje", *Indonesia and the Malay World*, 31/91, (2003): 356–380.
- McFate, Montgomery, "Useful Knowledge: Snouck Hurgronje and Islamic Insurgency in Aceh", *OR-BIS*, 63/3, (2019): 416–439.
- Niel, Robert Van, "Christiaan Snouck Hurgronje: In Memory of the Centennial of his Birth", *The Journal of Asian Studies*, 16/4, (1957): 591- 594.
- Rohmana, Jajang A., "Rereading Christiaan Snouck Hurgronje: His Islam, Marriage And Indo-European Descents In The Early Twentieth-Century Priangan", *Jurnal Penelitian Sosial Keagamaan*, 26/1, (2018): 35–66.
- Vredembregt, J., "The Haddj. Some of its features and functions in Indonesia" *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 118/1, Leiden, (1962): 91–154.
- Witkam, Jan Just, "Catalogue of an exhibition on the sesquicentenary of his birth", (Edit. Arnoud Vrolijk, Hans van de Velde) in: *Christiaan Snouck Hurgronje at our horizon of his life and work*, Leiden, (2007): 11–31.

EKLER

Ek-1: Hurgronje papaz okulunda, foto: Onkeband, (Kaynak: Commons Wikimedia)

Ek-2: 1936 senesinde Prens Suud ve Snouck Hurgronje (sağda) Leiden Üniversitesi'nde

Ek-3: C. Snouck Hurgronje anısına "Hac hatırası", (Kaynak: Commons Wikimedia)

Hüseyin Hilmi ALADAĞ

XIX. ve XX. Yüzyıl Hollanda Şarkiyatçılığının Gizemli Leiden Şövalyesi Christiaan Snouck Hurgronje ve "İhtida"nın Araçsallığı Üzerine Notlar

Ek-4: Cidde'de Açeli Müslümanlar, (Kaynak: Commons Wikimedia)

Ek-5: Cidde'deki Hollanda Konsolosluğu'ndan Mekke'ye gitmeye hazırlanan hacılar (Kaynak: Commons Wikimedia)

Ek-6: Cidde'deki Hollanda Konsolosluğu'ndan Mekke'ye gitmeye hazırlanan Sumatralı hacılar (Collectie Tropenmuseum-Wikipedia)

Ek-7: Cidde'deki Hollanda Konsolosluğu'ndan Mekke'ye gitmeye hazırlanan Palembangli hacılar (Collectie Tropenmuseum-Wikipedia)

Ek-8: 1900 senesinde Doğu Hindistan Camii (Wikipedia)

Ek-9: Hurgronje Arkadaşları ve Öğrencileri ile (Wikipedia)

Hüseyin Hilmi ALADAĞ
XIX. ve XX. Yüzyıl Hollanda Şarkiyatçılığının Gizemli Leiden Şövalyesi Christiaan Snouck Hurgronje ve
"İhtida"nın Araçsallığı Üzerine Notlar

Ek-10: Hurgronje'nin "Hacı Abdulgafur" ismi ile Müslüman kisvesine girişi

Ek-11: Hurgronje'nin babasının görev yaptığı kilise

Ek-12: Hurgronje'nin eşi Siti Sadyah ve oğlu Yusuf

Ek-13: Hurgronje'nin Leiden'deki 26 Haziran 1936 tarihli mezar taşı